

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ДИТЯЧОМУ БУДИНКУ 20-ТІ – ПОЧАТОК 30-Х РР. ХХ СТ.

Дослідження історії педагогіки, а зокрема і системи освіти України, не втрачає своєї актуальності і нині. Окремий інтерес педагогів-дослідників становить дитячий будинок, який займав важливе місце у системі освіти України у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. Хронологічні межі нашого дослідження зумовлені тим, що саме на 20–30-ті роки припадає становлення та розвиток дитячого будинку, який був покликаний забезпечити дітям повноцінне виховання і навчання. Особливості виховного процесу в дитячому будинку досить детально розглядалися на сторінках науково-педагогічних видань, а от питанню навчання дітей у даних закладах соціального виховання приділялось, на наш погляд, значно менше уваги. Відтак, якою ж була школа дитячого будинку України у досліджуваній період і є питанням даного дослідження.

Метою статті є висвітлення питання організації навчального процесу в дитячому будинку у 20-х – на початку 30-тих рр. ХХ ст.

У радянській системі народної освіти дитячий будинок являв собою установу інтернатного типу, покликану замінити сімейне виховання дітей і підлітків комуністичним вихованням. Усю виховну та навчальну роботу дитячий будинок будував на основі суспільно-корисної, колективно організованої діяльності дітей, на широкій самодіяльності і ініціативі самих дітей, на активній участі їх в організації свого життя.

Дитячий будинок 20–30-х років ХХ століття – це державний виховний заклад для дітей, позбавлених батьківських прав, або тих, які втратили зв'язок з ними, дітей одиноких матерів, дітей, які потребують допомоги і захисту держави (внаслідок хвороби батьків, позбавлення їх батьківських прав і т. д.) [16, с. 78]. Взагалі, тогочасні погляди на виховання нового покоління пропагували дитячий будинок як ідеальний заклад соціального виховання і навчання. Тому доволі часто в дитячих будинках виховувались діти, які мали повноцінні сім'ї.

Проаналізувавши джерельну базу з питання шкільного навчання у дитячому будинку України (20-ті – початок 30-тих рр. ХХ ст.) ми дійшли висновку, що місце тогочасної школи було змінним. Відповідно, нами було визначено наступну періодизацію розвитку школи у дитячому будинку в Україні у досліджуваній період: перший етап (1920–1923 рр.) школа дитячого будинку – «внутрішня»; другий етап (1924–1928 рр.) – перехідний (від «внутрішньої» до «виносної» школи у дитячому будинку); третій етап (1929–1936 рр.) – закріплення «виносної» школи у дитбудинку.

Перший етап періодизації хронологічно охопив початок 20-тих рр. ХХ ст. – час, коли дитячий будинок був визнаний найактуальнішою установою соціального виховання і навчання дітей. Він мав на меті

зорганізувати в собі усе дитяче населення. Для автономної школи це був період відмирання. Навчання організовувалось в дитячому будинку, відповідно й школа мала так званий «внутрішній» характер.

Підтвердженням цьому була видана у березні 1920 р. «Схема народної освіти УСРР» у якій соціальне виховання визначалося як один з напрямів освіти і в результаті чого у липні 1920 р. була видана «Декларація про соціальне виховання» [5, с. 9–11]. Зміст Декларації полягав у тому, щоб переробити існуючу систему виховних і навчальних закладів для дітей, до переліку яких входила і школа, та замінити їх дитячим будинком, який поєднуватиме в собі усі організаційні форми соціального виховання.

У 1920 р. було видано перший навчальний план, відповідно до якого в школі дитячого будинку передбачалося вивчення таких предметів: математика, рідна мова, природознавство, фізика, хімія, географія, історія, краєзнавство, малювання і ліплення, ручна праця, ігри, фізичні вправи, співи [4, с. 54].

Пізніше, з 1921 р. починають щорічно видаватись «Порадники соціального виховання», які слугували для працівників дитячих будинків чи не єдиними на той час джерелами, що визначали зміст організації навчальної та виховної роботи таких дитячих закладів соціального виховання. «Порадники» містили в собі постанови, інструкції, зауваження та поради які і визначали напрями розвитку дитячих будинків [11].

Про підтримку Наркомосом «внутрішньої» школи та вікової змішаності вихованців говорилося в загальнопедагогічному журналі «Вестник Просвещения» (Москва, 1922 р.) [1, с. 128]. У тому ж номері журналу зверталась увага на невідповідність педагогічного персоналу дитячого будинку через брак досвіду соціального виховання. Зокрема, зазначалось, що широкі педагогічні маси були не в захваті від ідеї внутрішньої школи і тому вели себе відсторонено. Підбір працівників дитячих будинків в більшій своїй мірі був випадковим: «...Робітники, які були в дитячих будинках, в основному мали брак досвіду, були некваліфіковані, без достатньої педагогічної практики. В більшості, в дитячі будинки потрапляли люди без певного педагогічного призначення, які обирали роботу в дитячих будинках тому, що вона давала дах та їжу, рятуючи їх від голодної смерті» [1, с. 116].

У 1923 році в загальнопедагогічному журналі «Вестник просвещения» (Оренбург, 1923 р.) було опубліковано статтю щодо організації навчальної роботи вихованців дитячих будинків влітку. Так як за основу вище згаданої роботи бралась сільськогосподарська робота, то щоб поєднати таку роботу з навчанням було розроблено приклади планів роботи окремо для учнів молодших груп та старших груп. Відтак, список шкільних предметів для старших груп дитячого будинку включав математику, географію, так зване «неорганізоване природознавство», зоологію, біологію, суспільствознавство. Наприклад, в межах вивчення курсу «зоологія» було заплановано вивчати цикл життя ряду комах (шкідників сільському господарству); життя птахів (корисних сільському

господарству), і т. д. [2, с. 80].

Отже, аналіз змісту діяльності першого етапу становлення та розвитку школи в дитячому будинку доводить що з 1920 по 1923 роки перевага надавалась «внутрішній» школі дитячого будинку. Даний заклад, організовуючи всі сфери виховної і навчальної роботи, мав стати ідеальною установою соціального виховання дітей. Та реалізація такої ідеї була практично неможливою через наявність ряду проблем, зокрема через брак кваліфікованих педагогічних працівників. Відтак, хоч школа і мала внутрішній характер та безпосередньо охоплювала більшу частину життя дитини, як і було заплановано Наркомосом, та педагогічний колектив через брак досвіду, перевантаження та незначне фінансування був не в змозі забезпечити дітей якісною освітою.

Другий виокремлений нами етап організації навчального процесу в дитячому будинку починається з 1924 р. адже, з цього часу школа повертає собі втрачений авторитет і починається її масштабна розбудова по всій території України. Та з дитячих будинків вона не зникає, тому цей етап можна характеризувати як етап невизначеності школи в дитячому будинку.

Саме на цей час припадає початок різкої критики «внутрішньої» школи і у порівнянні з кращими можливостями так званої «виносної»: «... школи в дитячих будинках надзвичайно кепські і не давали дітям тих знань, що можна було одержати в таких самих загальногромадських школах. Причиною цього були: 1) невідповідність дітей до шкільних занять; 2) менш кваліфікований персонал; 3) погане забезпечення школи підручниками, кабінетами й т. ін.; 4) брак керування інспектури [12, с. 11].

У положенні «Про дитячий будинок» за 1925 р. сказано, що загальну навчальну і трудову підготовку вихованці дитячих будинків отримують у відповідних закладах народної освіти (школи, курси, і т.п.) [8, арк. 43–45]. Ці документальні свідчення доводять переорієнтацію на «виносну» школу дитячого будинку. Та виконання пунктів даного положення не завжди і не одразу почали втілюватися в життя. Зокрема, у журналі «Вопросы просвещения» (Іваново-Вознес., 1925 г.) зазначалось: «Якщо школа міститься в самому дитячому будинку, то вона може бути побудована поза принципам відкритої школи, в цю школу необхідно приймати приходять дітей, особливо важливо це в сільській місцевості» [3, с. 63]. Запрошення дітей відвідувати внутрішню школу дитячих будинків були далеко не без підставними. До цього часту велось багато розмов про «відірваність» дитячого будинку від життя суспільства: «...замкнутість дитячого будинку в колі своїх інтересів, якась теплична штучна атмосфера. Діти не знають навколишнього життя, вони нічим не пов'язані з ним» [6, с. 5]. Таким вважали наслідки функціонування «внутрішньої» школи дитячого будинку, а запрошення на навчання приходять дітей давало ковток свіжого повітря у життя та дитячий колектив дитбудинку.

У 1926 р. спір за шкільне навчання вихованців дитячих будинків не вщухав, а навпаки – набирав обертів. Відтак, на сторінках громадсько-педагогічного місячника «Радянська освіта» (Київ, 1926 р.) відбувалося

жваве обговорення з даного питання. Серед інших були міркування про те, що дитячі будинки України того часу питання школи розв'язували по-різному. Деякі посилали дітей в якусь школу поза межі дитбудинку. У такому разі точилося б менше дискусій: «...дитбудинки губить тоді свій зміст, як установа соцвиху, що охоплює все життя вихованця. Ще в гіршому випадку будинок перетворюється на нічліжку для дітей. Трохи кращою була ситуація, коли будинок залишав за собою клубну роботу, що складалася з цілого ряду гуртків». Інші ж – організовували школу в стінах дитбудинку. Таким чином, було подолано цілий ряд негативних моментів. Проте недоліки існували, такі як недостатність та невідповідність персоналу та недостатнє матеріальне забезпечення і як наслідок – «...от так приблизно стояло питання з школою у дитбудинках. От чому можна з певністю сказати, що вихованці дитячих будинків виходили в життя неуками» [13, с. 39].

Трохи пізніше у тому ж журналі «Радянська освіта» (1927 р.) на захист «внутрішньої» школи були опубліковані статистичні дані по Київській окрузі за 1925–26 навчальний рік, які доводили, що з 43 трьох обслідуваних дитячих будинки (д/б) 22 д/б проробили все за навчальною програмою і діти засвоїли її добре. В 5 д/б навчальний матеріал засвоєно середньо. І лише решта д/б проробила навчальну програму погано. Що ж стосується питання матеріального забезпечення внутрішніх шкіл, то тут за даними по Київській окрузі дають таку картину на кінець 1925–26 навчального року: з 43 обслідуваних д/б лише 20 мали приміщення, що дозволяли проводити більш-менш нормально педагогічну працю. З обладнанням ще сумніша картина: лише 11 д/б з 43-х мали більш-менш задовільне обладнання, 12 д/б мають напів задовільне, решта д/б – жодного обладнання. З навчальним приладдям справа також була поганою: понад 50 % потрібного приладдя мали лише 12 дитбудинків [14, с. 18, 19].

Щодо кількісних показників внутрішньої і зовнішньої школи у дитячих будинках на кінець другого етапу нашої періодизації ми маємо такі дані. У журналі «Радянська освіта» (№ 10, 1927 рік) зазначалось, що на Київщині у 71 дитбудинку виховується 6.000 дітей. З них (на 1.01.1927 р.) «виносною» школою обслуговуються 7,9 % дітей (всього 460 дітей, розпорощених у 101 групі). Також більшість дітей, а саме 84 % (всього 4.826 дітей) отримують навчання у «внутрішній» школі, і таких шкіл нараховувалось 49 [14, с. 15–16].

Протягом другого етапу щодо питання «виносна» чи «внутрішня» школа потрібна дитячому будинку було багато суперечок та дискусій. У результаті виокремились дві цілком протилежні течії: одна з них – для дитячого будинку потрібно виключно «виносну» школу, друга – за внутрішню. Прихильники першої течії спиралися перш за все на неможливість для невеликого дитячого будинку організації внутрішньої школи: відсутність приміщень, устаткування, наочного приладдя, відсутність зв'язку з поза будинковим населенням і т.п. Прихильники другої течії, що виступали за внутрішню школу, спирались головним

чином на збереження для дитини єдиного регулюючого її поведінку й розвиток центру, яким може бути або школа (оскільки тоді нема дитбудинку як установи соціального виховання), або виключно дитбудинки.

Третій етап – закріплення «виносної» школи у дитбудинку (1929–1936 рр.).

Поки точилися суперечки на рахунок місця школи в дитбудинку, авторитет загально-освітньої школи виріс і суттєво зміцнів. Вже на кінець 1926 року в Україні діяло 16032 школи першого ступеня, в яких навчалося 1399107 дітей, та 1800 семирічних шкіл з загальною кількістю учнів – 665281 чол. [10, с. 243].

Батьки, діти яких проживали у дитбудинках, спостерігаючи такі значні зміни статусу школи, почали вимагати для своїх чад навчання у загальних школах, відмовляючись від внутрішніх шкіл при дитбудинках. В результаті, у кінці 1928 р. почалось масове скорочення внутрішніх шкіл при дитбудинках. Відтак, на 1121928 року 48 % дітей дитячих будинків вже навчались в масових школах, лише при 84 дитячих будинках України залишались внутрішні школи [15, с. 46–47].

Процес «винесення» школи з дитячих будинків сприяв покращенню навчальної роботи і з цього боку таке рішення себе виправдовувало. Хоча з іншого, як зазначається у журналі «Народное просвещение» (Москва, 1929 р.), дитячий будинок залишився позбавленим основного важелю навчального та виховного впливу на дітей, дитячий будинок перетворився на своєрідний гуртожиток для дітей, організаційно і органічно мало зв'язаним з основною базою виховання і навчання – школою [9, с. 84].

З метою подолання такої категоричності почали пропагувати ідею співдружності дитячого будинку зі школою. Відтак, зазначалось, що дитбудинки повинні вступати в новий навчальний рік «злитими зі школами» у співпраці і органічно об'єднаними з ними по виховній та навчальній роботі, а не як окремо ізольовані заклади.

На початку 30-х рр. ХХ ст. ЦК партії все більше уваги звертали на «виносну» школу дитячого будинку та на тісний зв'язок дитбудинку з нею. У педагогічному журналі «Друг дітей» (Харків, 1932 р.) зазначалося: «Постанова ЦК партії вимагає від кожного дитбудинку перебудувати свою роботу й дійсно підвищити її якість. У виконання постанови ЦК мусить бути організований зв'язок дитбудинку зі школою, з метою повного здійснення семирічного початкового навчання, з метою боротьби за його якість. Це означає, що школа й дитустанова мусять працювати поруч, що між школою і дитустановою не може бути ніякого розриву. Всі дитустанови, розраховані на обслуговування дітей шкільного віку, мусять мати дійсний зв'язок зі школою» [7, с. 15].

Отже, аналізуючи ситуацію з навчанням вихованців дитячих будинків упродовж третього етапу розвитку цих закладів соціального виховання, ми бачимо, що дійсно відбулася переорієнтація із так званої «внутрішньої» на «виносну» школу, що пояснювалося цілим рядом причин

та обставин. Таке рішення мало чимало позитивних наслідків. Нажаль, як показував аналіз тогочасної практики, реалізації поставлених ідей заважало стабільно важке становище з педагогічними працівниками.

Загалом, аналізуючи усі етапи розвитку школи при дитячому будинку, бачимо що даний шлях був складний та сповнений безлічі протиріч та проблем. Закріплення «виносної» школи при дитбудинках не лише забезпечило отримання дітям порівняно якіснішої освіти, а і значно розвантажило роботу дитбудинків, цим самим даючи простір та можливість для виховної роботи. На нашу думку, подальшого дослідження потребує питання ролі громадських товариств та організацій у забезпеченні виховання і навчання у дитячому будинку у 20–30-тих рр. ХХ ст. Самі ці питання і будуть предметом нашого наступного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вестник Просвещения. Ежемес. обще.-пед. журнал. – Москва, 1922, № 9. – 240 с.
2. Вестник Просвещения. Ежемес. общ.-пед. Журнал. Губоно. Оренбург, 1923 г. – 140 с.
3. Вопросы просвещения. Общ.-пед. Ежемес. Журнал. Иваново-Возн., 1925 г. № 3.
4. Гриценко М. Нариси з історії школи в Українській РСР. – К. : Рад. школа, 1966. – 260 с.
5. Декларація Наркомосвіти У.С.Р.Р. про соціальне виховання дітей // Вісник Народного Комісаріату Освіти У.С.Р.Р. – 1920. – № 1. – 32 с.
6. Друг детей. (Месячник). Харьков, 1925 г., № 1. – 12 с.
7. Друг дітей. (Місячник). Харків, 1932 р., № 5 – 34 с.
8. Матеріали про стан дитячих будинків, ЦДАВОВ України. – Ф. 166, оп. 5, Спр. 688, арк. 43–45.
9. Народное просвещение. Орган Государственной Комиссии. Москва, 1929 г., № 1. – 25 с.
10. Педагогическая энциклопедия, 1930, том второй. – М. : изд. «Работник просвещения». – 243 с.
11. Порадник по соціальному вихованні дітей / упорядкував ценсоцвих нарком освіти УСРР. – Всеукр. держ. вид-во. – 1921. – вип. 1. – 134 с.
12. Радянська освіта: Громадсько-педагогічний місячник. – 1926 р. № 7–8. – 105 с.
13. Радянська освіта: Громадсько-педагогічний місячник. – 1926 р. № 4. – 84 с.
14. Радянська освіта: Громадсько-педагогічний місячник. – 1927 р. № 8–9. – 97 с.
15. Статистика Украины. Народное просвещение Украины на 1.12.1928 г., стр. 46–47.
16. Словарь-справочник по социальной работе. – М., 1997. – 417 с.